

Danko Zelić

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Templarski *castrum* u Šibeniku

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper

predan 30. 12. 1999.

Sažetak

Na temelju analize povijesnih izvora i urbanističkih pokazatelja u tekstu se iznosi teza da je postanak bloka Sv. Spasa u Šibeniku vezan uz dolazak i nazočnost templarskih vitezova, tj. da se upravo na tom

mjestu u drugoj četvrtini XIII. stoljeća nalazio utvrđeni sklop templara koji se spominje u papinskom pismu iz 1255. godine.

Uvod

Šibenik je jedini grad južne Hrvatske u kojem su templari – gradnjom svoje utvrde – ostavili znatnijeg traga ne samo u vremenu, nego i u prostoru.¹ Vijesti u izvorima koje na to nedvojbeno ukazuju nisu se, međutim, u povijesnoj literaturi jednoznačno tumačile. U novijim sinteznim radovima o baštini viteških redova u Hrvatskoj nazočnost templara u Šibeniku najčešće se stoga tek usputno konstatira.² Premda je o njihovom sjedištu u Šibeniku bilo govora i u recentnoj povijesnoumjetničkoj literaturi,³ zbog svoje važnosti za stariju povijest urbanističke cjeline Šibenika taj problem zaslužuje da ga se ponovno razmotri.

Ranije iznijeta stajališta o svrsi i mjestu boravka templara u Šibeniku moguće je, naime, ispraviti, odnosno nadopuniti pomnijom raščlambom postojećih podataka u izvorima u svjetlu spoznaja o prostornom ustrojstvu Šibenika u prvoj polovici XIII. stoljeća. Ne ulazeći potanje u cijeli niz pitanja koja se postavljaju u izučavanju tog odsjeka povijesti grada, ovom prigodom namjeravamo se zadržati samo na problemu templarske utvrde u Šibeniku.

Isprava iz 1255. godine

Gotovo sve što je o nazočnosti templara u Šibeniku znano temelji se na podacima u ispravi iz vremena u kojem najvjerojatnije pripadnika tog viteškog reda u Šibeniku više nije bilo. Posrijedi je pismo pape Aleksandra IV. datirano u 1255., prvu godinu njegova pontifikata (v. Prilog).⁴ Potaknut žalbom predstavnika reda u svezi s uživanjem njihovih prava i posjeda u Šibeniku, papa se obratio zadarskom nadbiskupu, opatu Sv. Krševana i ninskom arhiepiskopu. U uvodnom dijelu teksta rezimiraju se podaci koje je Svetoj Stolicu poda-

strla oštećena strana. Ustvrdivši da je kralj Andrija [II.] svojedobno *magistro et fratribus militie Templi* dao *quodam castrum situm supra mare quod Sibenich vulgariter dicitur* u zamjenu, tj. *pro alio castro eorum quod Clis vulgariter appellatur* te da je tu zamjenu (*permutatio et cessio*) potvrdio i kralj Bela [IV.], papa nalaže najvišim crkvenim odličnicima Zadra i Nina da ispituju pod kojim su se okolnostima Šibenčani pobunili, tj. uskratili pokornost vitezovima, zauzeli njihovu utvrdnu (*castrum*) i – držeći ju zauzetom – porušili njezine *munitiōibus et fortilitiis*, povjeravajući im naposljetku skrb da se stvari vrate u prijašnji red.

Premda je, dakle, iz teksta sasvim jasno da su templari doista bili u Šibeniku, u starijoj i novijoj historiografiji ta činjenica nije jednoglasno prihvaćena. Gotovo svi autori koji su doticali to pitanje pokušavali su, dakako, postojeće vijesti interpretirati polazeći od vlastitih spoznaja o prilikama u Dalmaciji, odnosno gradu Šibeniku u prvoj polovici XIII. stoljeća. Pojedini su, stoga, odbacivali svaku mogućnost da su templari bili u Šibeniku,⁵ a neki su, prihvaćajući doslovce navode u ispravi iz 1255., dijelom ili u cijelosti netočno tumačili njezin sadržaj.⁶

Pristupajući analizi podataka u papinskom pismu, na samom početku neizostavno valja upozoriti na prostorno-vremensku distancu koja je od Šibenika, odnosno evociranih događaja dijelila njegova pisca. Upravo ta okolnost po našem je sudu odlučujuće pridonijela da zbivanja o kojima je riječ budu prikazana u »stegnutoj«⁷ perspektivi.

Što je *castrum* papinske isprave?

U ispravi iz 1255. godine Šibenik se naziva *castrum*. Posrijedi je, dakako, generičko ime, u ovom slučaju naprosto atri-

Šibenik, zračna snimka dijela povijesne jezgre, u sredini blok Sv. Spasa – izvorno templarski *castrum* (foto: Državna geodetska uprava RH)
 Šibenik, aerial view of the part of medieval town with the block of the Holy Saviour, originally the seat of Templar Knights (photo: Državna geodetska uprava RH)

but naselja koje nije biskupsko sjedište. Dio tog naselja bila je i utvrda – kaštel Sv. Mihovila (na položaju današnje tvrđave Sv. Ane) – koja se izričajima onovremenog latiniteta nije mogla imenovati nikako drukčije nego također *castrum*. Pojam *castrum* kao oznaku pravnog statusa naselja treba dakle razlikovati od oznake za kaštel, tj. utvrdu u užem smislu.

Na temelju vjerodostojnih povijesnih vrela izvjesno je da početkom XIII. stoljeća zidinama nije bio ograđen samo šibenski kaštel (*castrum Sancti Michaelis*), nego i prostor u njegovu podnožju (izvorno *suburbium*).⁷ Sklop zidova kojima je okružen suburbij (jedan od njih bilježi se potkraj XIII. stoljeća kao *murus communitatis Scibenici*⁸) bio je funkcionalno povezan s fortifikacijskim sustavom Kaštela, tvoreći neku vrstu njegova predzida.

Taj obrambeni sklop ne smije se, dakako, poistovjećivati s cjelinom naselja koje se jamačno u tom vremenu prostiralo na daleko većoj površini.⁹ Dio naselja izvan obuhvata spomenutih fortifikacija integriran je u jedinstvenu prostorno-administrativnu cjelinu srednjovjekovnoga grada (*civitas Šibenici*) tek gradnjom novog pojasa komunalnih bedema, potkraj XIII. ili početkom XIV. stoljeća.

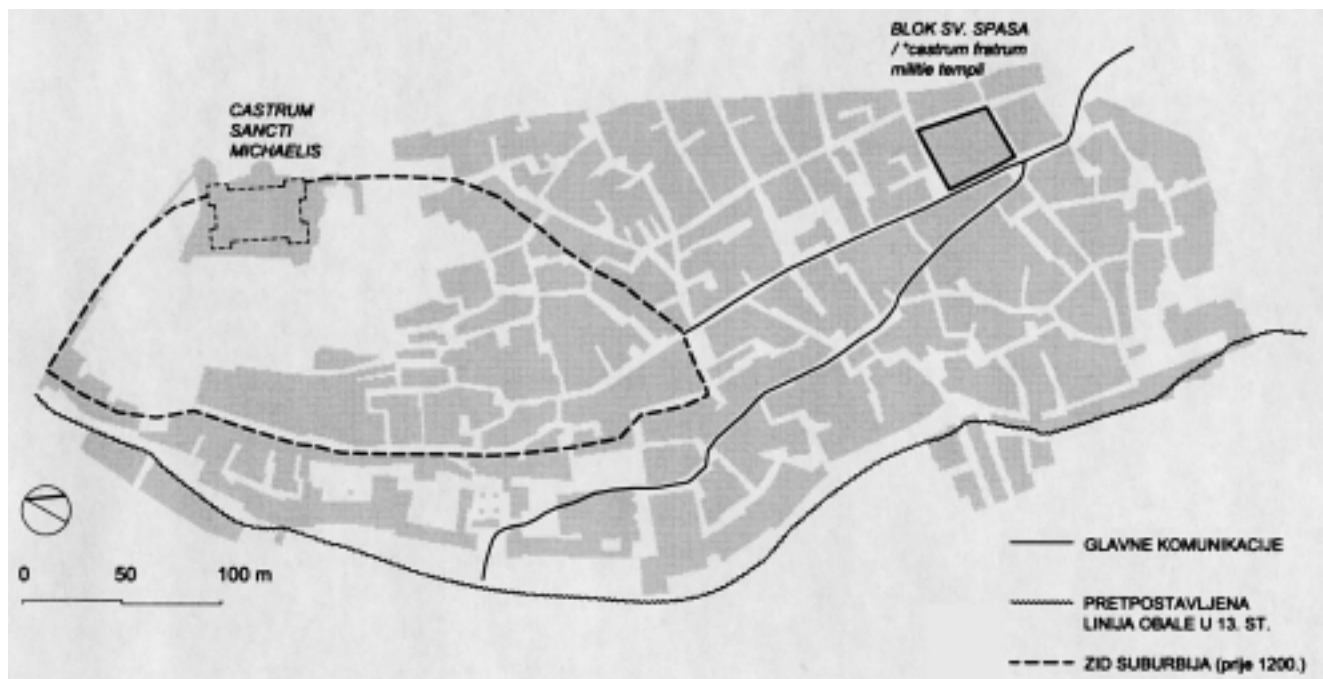
Na pitanje kojim je naslovljen ovaj odlomak – što je *castrum* papinske isprave? – ne može se, dakle, odgovoriti jednoznačno. Ta riječ rabi se i kao oznaka za cjelinu naselja, ali i za utvrdu u kojoj su u Šibeniku stanovali templari. S obzirom na izričaj o zamjeni (templarima je Šibenik dan umjesto Klisa) koja se, valja naglasiti, ne bilježi nigdje osim u pismu iz 1255. godine,¹⁰ svi autori koji su o tom pisali zaključili su da je do dolaska templara došlo nakon odlaska gradskog kneza, tj. da su oni u Šibeniku preuzeli ovlasti koje je dotad

imao knez Domald.¹¹ U svjetlu takva gledanja logično se nametnula teza da se vitezovi po svom dolasku nisu mogli smjestiti nigdje drugdje nego u kaštel Sv. Mihovila.¹²

Za temu ovog priloga važno je, međutim, primijetiti da u tom stadiju razvitka šibenskog naselja ne treba isključiti mogućnost da je na njegovu prostoru, uz *castrum* u užem smislu (kaštel Sv. Mihovila), moglo biti još utvrđenih objekata. Analogni primjeri iz tog vremena doista su brojni, navedimo samo tzv. kulu kralja Bodina, podignutu na prostoru koji će se tek gradnjom novih gradskih zidina potkraj XIII. stoljeća naći unutar seksterija Sv. Nikole (Priječko) u Dubrovniku.¹³

Uloga templara u Šibeniku

S obzirom na iznijete primjedbe, valja se zapitati što su to templari u stvari od kralja dobili, ili – još bolje – što su uopće u Šibeniku mogli dobiti? Vijesti o tome u papinskom su pismu prilično neodređene. Šibenčani su templarima bili dužni pružati uobičajene službe (*debita servitia*), a spominju se općenitim izrazom i ina njihova prava (*aliis iuribus*). Pokušavajući otkriti što je zapravo moglo biti posrijedi, valja podsjetiti na Senj, uz Šibenik jedini od gradova na hrvatskoj obali čija je sudbina stanovito vrijeme bila vezana uz templare. Analiza senjskih isprava u godinama njihova boravka (1183.–1260.) ne ostavlja mjesta dvojabama: templarima je ondje bilo dano pravo ubiranja trgovačkih pristojbi koje su pripadale kralju,¹⁴ čime dakako nisu bila narušena prava koje je imala senjska *communitas*.

Položaj bloka Sv. Spasa unutar povijesne jezgre Šibenika
Position of the block of Holy Saviour within the area of the medieval town of Šibenik

Takav je slučaj po našem sudu bio i u Šibeniku. Da templarska »vlast« ondje nije bila apsolutna svakako najbolje svjedoči činjenica da se 1234. godine kao knez Šibenika bilježi Grgur Bribirski.¹⁵ 1238. godine u Šibeniku ponovno boravi Domald,¹⁶ a 1243. knez Šibenika je Budislav Bribirski.¹⁷ To dakako ne znači da su templari u međuvremenu napustili Šibenik, već naprosto da njihova nazočnost ondje nije bila nespojiva s boravkom gradskog kneza.

Kad je posrijedi koegzistencija više različitih pravnih subjekata na širem prostoru srednjovjekovnog naselja (dakako na određenom stupnju razvoja njegova prostorno-administrativnog ustrojstva) koji nisu nužno morali biti u odnosu subordinacije, primjer Šibenika nije usamljen. Svojevrsnu analogiju pronaći ćemo u zbivanjima sredinom XIII. stoljeća u Omišu, gradu koji uz Šibenik vežu znakovite, rekli bismo strukturalne sličnosti. Iz povlastice koju je omiškim knezovima 1258. godine dao Bela IV. jasno je da kralj, potvrđujući im prava i posjede, za sebe zadržava gradski kaštel.¹⁸ Dakako da su se takva izvana nametnuta rješenja mogla održati samo onoliko koliko je potrajao trenutni splet političko-strategijskih okolnosti.

Šibenčani zauzimaju *castrum*

Još je Ivan Lucius-Lučić ustvrdio da su Šibenčani, ishodišni 1221. godine povlasticu od kralja Andrije II., srušili kaštel *che ad uso di Croatia havevano li loro Conti per propria habitatione*,¹⁹ misleći dakako na kaštel Sv. Mihovila, kao i da zbog toga templari nisu uspjeli ući u posjed Šibenika.²⁰ Da je dois-

ta tako, između rušenja Kaštela i žalbe templara papi bilo bi proteklo preko trideset godina, što se čini gotovo nevjerojatnim.²¹ Bez obzira na Lučićev izričit zaključak da templara u Šibeniku nikad nije ni bilo, gotovo svi koji su zastupali suprotno stajalište preuzeli su (dakako, pod utjecajem njegova autoriteta) tvrdnju o rušenju Kaštela (Sv. Mihovila) vezujući, međutim, taj čin uz otpor Šibenčana templarima.²²

U ispravi iz 1255. godine, međutim, nema nikakva govora o rušenju Kaštela. Premda se, doduše, riječ *castrum* u istoj rečenici javlja u dva značenja (tj. kao oznaka naselja i oznaka utvrde), ondje se prilično jasno tvrdi: *Populus tamen et habitatores ipsius castris (...) castrum ipsum temere occupantes et occupatum tenentes munitionibus et fortilitiis ipsius destructis (...)*, tj. puk i stanovnici [Šibenika] su *castrum* [templara] zauzeli i držeći ga zauzetim porušili njegove obrambene uređaje. Taj navod pokazuje da ni u kojem slučaju ne može biti riječi o kaštelu Sv. Mihovila (jer bi se takvim destrukcijama oslabila obrambena moć cijelog naselja), nego o nekom drugom utvrđenom zdanju. S druge strane, čini se prilično malo vjerojatnim da bi kaštel Sv. Mihovila, da je uistinu o njemu bila riječ, Šibenčani mogli efikasno držati nakon rušenja njegovih *munitionibus et fortilitiis*.

Gdje je templarski *castrum* papinske isprave?

Prema lokalnoj predaji zabilježenoj početkom XX. stoljeća templarima je u Šibeniku pripadala kula u sklopu stambene kuće Tambača, nad Velikom cisternom, u neposrednoj blizini Katedrale.²³ To je vjerovanje, kako se čini, vezano uz

običaj ljubljenja križa na pilonu pod južnim dijelom kule.²⁴ V. Miagostovich zapisao je da je to nekoć bila *colonna d'asilo, inviolabile all'istessa giustizia se un inseguito fosse giunto a toccarla*.²⁵ Premda najvjerojatnije u povezivanju tog običaja s templarima treba vidjeti ishod domišljanja lokalnih erudita, predaja o *utočišću* svjedoči kako se u kolektivnom pamćenju sačuvala uspomena na vrijeme u kojem prostor naselja još nije bio podvrgnut jedinstvenoj jurisdikciji.

Da su templari u Šibeniku boravili kod crkve Sv. Spasa, prvi je u novijoj povijesnoj literaturi, u svom slabo poznatom tekstu o templarima i hospitalcima u Dalmaciji, zaključio još sredinom XIX. stoljeća Giuseppe Ferarri-Cupilli.²⁶ Kao poznavatelju (a kasnije i priređivaču tiskanog izdanja) baroknog traktata *Istoria di reliquia di San Simeone venerata in Zara*, napisanog godine 1686.,²⁷ tom zadarskom povjesničaru nije promakao fragment teksta u kojem se spominju templari u Šibeniku. Autor rasprave o moćima Sv. Šime Lorenzo Fondra ustvrdio je, naime, da su pripadnici tog reda u Šibeniku posjedovali crkvu Sv. Spasa, potkrijepivši to ne samo pozivanjem na podatke u ispravama (jamačno našoj ispravi iz 1255.), nego i tvrdnjom o znakovima reda koji su se u njegovu vremenu mogli vidjeti na zidovima crkve. Fondra (rođeni Šibenčanin) je, štoviše, možda i iz osobnog iskustva, zabilježio još jedan podatak: prigodom radova na proširenju apside Sv. Spasa 1659. godine otkrivena je grobnica u kojoj je u odjeći sa znakovima reda bio sahranjen templarski vitez.²⁸

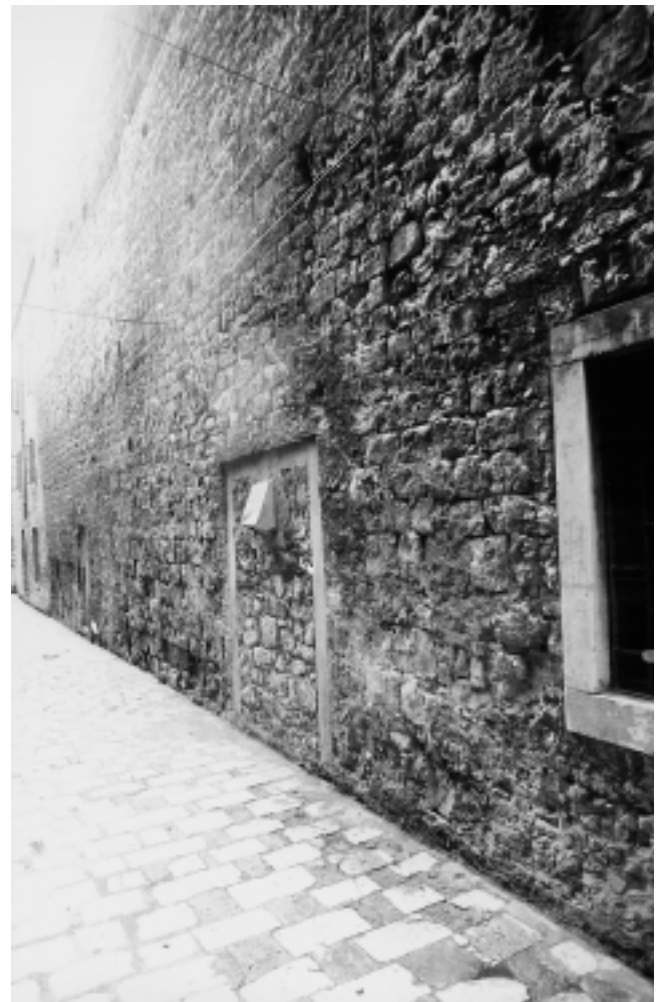
Dakako, poslije tih argumenata nije bilo lako objasniti kako to da su templari – protivno Lučićevu zaključku koji je u literaturi ostao neupitan – ipak bili u Šibeniku. Kompromisno rješenje iznašao je Petar Kaer. U svojim »Povjestnim crtanama o Šibeniku« domislio se da su se templari poslije rušenja Kaštela (u kojem su se bili prvotno smjestili) *morali zadovoljiti nagodbom sa Šibenčanima da borave na novopodignutom prebivalištu izvan gradskih zidina*, podrazumijevajući, dakako, da je to bilo uz crkvu Sv. Spasa,²⁹ što je, s obzirom na iznijete argumente, samo djelomično točno.

Na to da je postanak cijelog arhitektonskog sklopa što ga nazivamo blok Sv. Spasa doista moguće vezati uz dolazak, odnosno ulogu templara u Šibeniku, upućuje nekoliko skupina pokazatelja. To su poglavito arhitektonska obilježja i smještaj bloka u prostoru grada, tj. odnos prema glavnim komunikacijama, potom uloga sklopa u oblikovanju urbanističke strukture dijela šibenske povijesne jezgre zvanog Gorica, a naposljetku i stanoviti kontinuitet namjene tijekom srednjovjekovnog razdoblja.

Blok Sv. Spasa

Arhitektonska obilježja

U urbanističkom tkivu srednjovjekovnog Šibenika blok samostana Sv. Spasa izdvaja se ponajprije svojom veličinom i pravilnošću tlocrta, približno kvadratnog oblika, s duljinama stranica između 30 i 35 m. Posrijedi je površinom najveći blok na Gorici. Za razliku od drugih većih »pravilnih« blokova u tom dijelu grada, u kojima se kao standardan element prostorne organizacije javljaju slijepi prilazi, u bloku Sv. Spasa to nije slučaj. Izvorna zatvorenost njegova perimetra danas

Sjeveroistočno pročelje bloka Sv. Spasa u Šibeniku (foto: K. Tadić)
Northeastern front of the block of Holy Saviour in Šibenik (photo: K. Tadić)

je najbolje čitljiva na sjeveroistočnom pročelju (ul. Put starog kazališta); ondje je u duljini cijelog bloka sačuvan kontinuirani potez srednjovjekovnog zida.³⁰ Visina tog zida – rastvorenog tek jednim srednjovjekovnim otvorom, portalom smještenim posred zone prizemlja – odgovara prosječnoj visini pojedinačnih objekata u bloku; kuće su uglavnom dvokatnice, ponegdje s 3. katom nadograđenim u XIX. ili XX. stoljeću. Površina i proporcije, oblik tlocrta i arhitektonska zatvorenost kompozicije bloka Sv. Spasa pokazuju stanovitosti s utvrdnim zdanjima u drugim dijelovima Hrvatske, redovito u izvangradskim prostorima, čiji se postanak također vezuje uz nazočnost pripadnika templarske redodržave u XIII. stoljeću.³¹

Smještaj u prostoru i odnos prema glavnim komunikacijama

U povijesnoj jezgri Šibenika, poglavito u onom njezinu dijelu koji sve do kraja XIII. odnosno početka XIV. stoljeća nije bio obuhvaćen zidinama, na prvi je pogled očita važnost

Blok Sv. Spasa u odnosu na urbanističku strukturu i komunikacije na Gorici

Block of the Holy Saviour in relation to the urban structure and communications' scheme of Gorica, a part of medieval town of Šibenik

dviju komunikacija – prvotno cesta, a kasnije glavnih ulica srednjovjekovnoga grada (*stratae magnae Civitatis Sibenici*).³² Zajedničko im je ishodište plato uz jugoistočno pročelje srednjovjekovnoga grada (današnja Poljana). Gornja ulica (danas Zagrebačka, odn. Ulica K. Stošića) vodila je prema kaštelu Sv. Mihovila, odnosno njegovu suburbiju, a donja (Ulica Kralja Petra Krešimira IV.) prema srednjovjekovnoj luci Šibenika (pod crkvom Sv. Jakova). Prometnica, odnosno ulica prema kaštelu Sv. Mihovila nedvojbeno je jedan od direktivnih pravaca u nastajanju grada. O tome svjedoče i crkvena zdanja podignuta uz njezinu gornju (sjeveroistočnu) stranu – Sv. Spasa i Sv. Trojstvo (Ivan Krstitelj). Vrijeme pojave tih titulara u prostoru, tj. gradnje najstarijih crkvenih zdanja na mjestima Sv. Spasa i Sv. Trojstva nije moguće točnije odrediti. Čini se da je crkva Sv. Krševana (odn. Antuna Opata) – smještena po istom obrascu kao i prethodno spomenute dvije, u ovom slučaju pred samim ulazom u utvrđeni suburbij – koju je jedinu u cijeloj skupini moguće pouzdano datirati (izgrađena je prije 1200. godine³³) zapravo postankom najmlađa.

Za temu ovog priloga nadasve je, međutim, bitno primijetiti da se blok samostana Sv. Spasa nalazi uz najvažniju točku opisanog prometnog sustava, tj. uz trg na kojem se razdvajaju pravci dviju glavnih ulica. Taj trg, koji će se poslije gradnje komunalnih bedema naći unutar grada, u neposrednoj blizini Velikih (kopnenih) vrata, u šibenskim se predajama iz XIX. i početka XX. stoljeća naziva *Rialto*.³⁴ Najstarija saču-

vana potvrda tog toponima potječe iz sredine XV. stoljeća kada se ime trga bilježi kao *Rivalto merchatorum*,³⁵ što nedvosmisleno ukazuje na njegovu važnost u funkcioniranju sustava trgovine u gradu, ali i – s obzirom na činjenicu da je upravo tuda morala proći sva trgovačka roba, kako na pravcu prema kaštelu Sv. Mihovila, tako i prema luci³⁶ – osnažuje ranije iznijetu pretpostavku o karakteru nazočnosti templara u Šibeniku.

Urbanističko oblikovanje Gorice

Urbanističko ustrojstvo Gorice, posebice njezina jugoistočnog dijela, razlikuje se od svih ostalih dijelova srednjovjekovnoga grada već ranije u literaturi prepoznatom pravilnošću ulične mreže i strukture građevinskih čestica.³⁷ Glavne komunikacije vode okomito od Zagrebačke ulice prema sjevernom potezu bedema, a sve lomove njihovih pravaca (redovito pod pravim kutom) moguće je protumačiti pozicijama starijih crkvenih zdanja s pripadnim sadržajima (blok Sv. Spasa, Sv. Trojstvo, Sv. Duh sa sklopom bratovštine), odnosno trgovina. Budući da u izvorima o tome ne nalazimo izravnih pokazatelja, teško je odgovoriti na pitanje u kojem je vremenu na Gorici uspostavljena »pravilna« urbanistička shema i je li doista posrijedi planirani urbanistički zahvat. Urbanistička struktura na Gorici poprma stabilan oblik izgradnjom objekata u trajnom materijalu najkasnije u drugoj polovici XV. stoljeća.³⁸ Usporedimo li, naime, odredbe Gradskog statuta izglasane nakon velikih požara Šibenika u go-

dinama 1408. i 1459. s podacima zabilježenima kod kroničara,³⁹ neprijeporno je da je Gorica dio grada koji je najviše stradavao u požarima.⁴⁰ Kao svojevrsan prostorni modul u uspostavi postojeće mreže komunikacija na Gorici – ako ne omogućenoj, onda zacijelo olakšanoj nestajanjem starijeg tkiva u požarima – poslužio je upravo blok Sv. Spasa.

Kontinuitet namjene

Templarski sklop uz crkvu Sv. Spasa nedvojbeno je izgubio obilježja utvrde već rušenjem obrambenih uređaja (*munitio-nibus et fortilitiis*), o čemu govori isprava iz 1255. godine. Izgonom templara, a pogotovo gradnjom komunalnih bedema (potkraj XIII. ili početkom XIV. stoljeća), njegova stratejska važnost unutar naselja postaje potpuno sporedna. Budući da je izvorno ustrojen kao boravište zajednice podvrgnute Pravilu, arhitektonska zatvorenost i kompaktnost sklopa pogodovale su zadržavanju sadržaja srodnih njegovoj izvornoj namjeni. Sklop je, možda već u XIII. stoljeću, dan na upotrebu šibenskom bratstvu bičevalaca (flagelanata).⁴¹ Oporukom iz 1346. godine ban Pavao II. Bribirski ostavlja stano-vitu sumu novaca *ecclesie sancti Salvatoris de Scibenico, ubi sunt fratres frustatores*.⁴² Flagelante su u drugoj polovici XIV. stoljeća zamijenile redovnice. Ženska samostanska zajednica, koja se u izvorima spominje od osamdesetih godina, kanonski je potvrđena 1391.⁴³ Usprkos smještaju na iznimno frekventnom mjestu u gradu, pri odluci da se upravo ondje ustanovi ženski samostan nedvojbeno su najvažniju ulogu odigrala izvorna arhitektonska obilježja postojećeg sklopa – izoliranost i zatvorenost – koja su tako ponovno pronašla svoju svrhu. Unutar bloka nalazio se i Veliki hospital Sv. Spasa⁴⁴ o kojem se, za razliku od manjeg i poznatijeg obližnjeg hospita Sv. Marije, ne zna gotovo ništa. O hospitalu su najvjerojatnije skrbile redovnice, a moguće je da začetke te ustanove treba vezati uz djelatnost bratstva flagelanata.⁴⁵

Benediktinke su se u samostanu uz crkvu Sv. Spasa zadržale sve do 1798. godine. Desetljeće kasnije, u vremenu francuske uprave, crkva je s manjim dijelom starijeg samostanskog sklopa predana pravoslavnoj zajednici. U XIX. stoljeću počinje i intenzivno razdoblje razgradnje, odnosno preoblikovanja bloka, kako kad je riječ o unutarnjoj prostornoj organizaciji cjeline, tako i o adaptacijama, tj. pregradnjama i na-

dogradnjama pojedinih objekata. Od crkve Sv. Spasa popravljane sredinom XVII. stoljeća, o kojoj je pisao Lorenzo Fondra, nema vidljivih ostataka. Današnja građevina – bez sumnje najkvalitetnije djelo osebujnog šibenskog baroka – nastala je nakon požara u kojem je 1723. godine stradalo starije zdanje.⁴⁶

Zaključci

Došavši pod još nedovoljno razjašnjenim okolnostima dvadesetih godina XIII. stoljeća u Šibenik, templarska se zajednica nije – kako se to najčešće pisalo – smjestila u kaštelu Sv. Mihovila, nego uz crkvu Sv. Spasa. Pretpostavku da templarskim vitezovima u Šibeniku nije dana apsolutna vlast, nego pravo pobiranja kraljevskih prihoda učvršćuje – osim vijesti u literarnoj predaji i analogija – upravo položaj bloka Sv. Spasa: u blizini sjecišta dvaju komunikacijski i trgovački najvažnijih prometnih pravaca toodobnog naselja.

Na mjestu današnjeg bloka Sv. Spasa templari su podigli prostran građevinski sklop četverokutnog (približno kvadratnog) tlocrta, uz kaštel Sv. Mihovila tada jamačno najveću građevinu unutar naselja. Budući da je građen na prostoru koji nije bio obuhvaćen zidinama, templarski je sklop najvjerojatnije već izvorno bio zamišljen kao utvrda. O tome svjedoči naziv *castrum* – kako se templarsko boravište naziva u papinskom pismu iz 1255. godine – neprijeporno u svezi s fortifikacijskim, tj. obrambenim uređajima samog zdanja. Valja naglasiti da su – protivno mišljenju koje se ustalilo u dijelu povijesne literature – tijekom sukoba Šibenčana s templarima, o kojem doznajemo iz papinskog pisma, porušeni samo ti dijelovi, a ne čitav građevinski sklop.

S obzirom na smještaj, karakter i funkcije templarskog središta unutar naselja, položaj vitezova u Šibeniku bio je dugoročno neodrživ. Tijekom vremena – u kojem, uzgred budi rečeno, bilježimo nepobitne pokazatelje rasta samosvijesti gradske zajednice na svim poljima – nazočnost templara nedvojbeno se pretvorila u teret i Šibenčani oko 1250. godine, zauzevši oružjem njihov sklop, po svoj prilici zauvijek istiskuju neželjene susjede. Crkvu Sv. Spasa, a najvjerojatnije i cijeli sklop preuzima, možda već u XIII. stoljeću, lokalna bratovština flagelanata, a u drugoj polovici XIV. stoljeća ondje je ustanovljen istoimeni ženski samostan.

Prilog: Pismo pape Aleksandra IV. iz 1255. godine

Alexander episcopus, servus servorum Dei. Venerabili fratri archiepiscopo et dilectis filiis, abbati Sancti Grisogoni Iadre, et archidiacono Nonensi, salutem et apostolicam benedictionem.

Dilecti filii, magister et fratres militie templi Hungarie et Sclavonie, sua nobis conqestione monstrarunt, quod licet clare memorie Andreas, rex Hungarie, quodam castrum situm supra mare, quod Sibenich vulgariter dicitur, ad eundem regem pertinens, cum ipsis pro alio castro eorum, quod Clis vulgariter apellatur, permutans, ipsum eis, cum suis pertinentiis, ex abundanti nihilominus perpetuo concessisset; et postmodum carissimus in Christo filius noster Bella, rex Hungarie illustris, filius ipsius Andree, permutationem et cessionem huiusmodi ratam habens, eas, prout spectabat ad eum, duxerit confirmandas. Populus tamen et homines habitatores eiusdem castri contra dictos magistrum et fratres, spiritu rebellionis assumpto, castrum ipsum temere occupantes et occupatum tenentes, munitionibus et fortilitiis ipsius destructis, nolunt, prout tenentur, eisdem magistro et fratribus super his intendere, aut eis debita exhibere servitia et de aliis suis iuribus respondere, in ipsorum magistri et fratrum preiudicium et gravamen.

Quocirca discretioni vestre per apostolica scripta mandamus, quatenus, inquisita super his de plano et sine iudicii strepitu

veritate, si rem inveneritis ita esse, populum et homines supradictos, quod eisdem magistro et fratribus, dicto castro eis prius libere resituto, debita servitia exhibeant et super aliis suis iuribus intendant et respondeant, ut tenentur; necnon de damnis et iniuriis sibi super hoc illatis ab eis debitam satisfactionem impendant, monitione premissa, per censuram ecclesiasticam, appellatione remota, ratione previa, cogatis, non obstante si aliquibus a Sede Apostolica sit indultum; igitur, per litteras Sedis eiusdem excommunicari aut interdici nequeant vel suspendi, vel constitutione de duabus dictis edita in concilio generali, dummodo ultra tertiam vel quartam aliquis extra suam diocesim, auctoritate presentium, ad iudicium non trahatur. Testes autem, qui fuerint nominati, si se gratia, odio vel amore pertraxerint, per censuram eandem, appellatione cessante, cogatis, veritatis testimonium perhibere; quod, si non omnes, hiis exequendis potueritis interesse; tu, frater archiepiscope, cum eorum altero nihilominus exequaris.

Datum Anagnie, quinta mensis Iulii, pontificatus vero anno primo.

(*Šibenski diplomatarij. Zbornik šibenskih isprava* [Diplomatarium Sibenicense], edd. J. Barbarić – J. Kolanović, Šibenik 1986., br. 1, str. 1–2)

Bilješke

- 1
Ovaj je članak proširen i nadopunjen tekst prvog dijela izlaganja pod naslovom *Ustanove crkvenih redova u oblikovanju prostora srednjovjekovnog Šibenika*, održanog na II. danina Cvita Fiskovića, u rujnu 1998. u Orebićima.
- 2
L. Dobronić, *Posjedi i sjedišta Templara, Ivanovaca i Sepulkralaca u Hrvatskoj*, Rad JAZU, knj. 406, Zagreb 1984., str. 92, 95; **L. Dobronić**, *Viteški redovi. Templari i Ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb 1984., str. 37; **Ž. Tomičić**, *Im jahrhundertalten Grenzgebiet zwischen dem Westen und dem Osten Europas – Festungen der Ritterorden im mittelalterlichen Kroatien*, Hortus Artium Medievalium 4 (1998.), str. 171.
- 3
B. Tadić – J. Marković – K. Horvat-Levaj, *Analiza sjeveroistočnog dijela povijesne jezgre Šibenika*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 11 (1987.), str. 11–12.
- 4
Šibenski diplomatarij. Zbornik šibenskih isprava, edd. **J. Barbarić – J. Kolanović**, Šibenik 1986., br. 1, str. 1–2; v. i *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, ed. T. Smičiklas (CD), sv. IV, str. 602–603.
- 5
I. Lucius-Lučić, *Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù di Giovanni Lucio*, In Venetia 1674., str. 31; **I. Kukuljević Sakcinski**, *Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*, Rad JAZU 81, Zagreb 1886., str. 22, 26; **V. Klaić**, *Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347*, Zagreb 1897., str. 10; **N. Klaić**, *Trogir u srednjem vijeku*, Trogir 1985., str. 147.
- 6
P. Kaer, *Povjestne crte grada Šibenika*, sv. II., Šibenik 1913., str. 65–71; **S. Grubišić**, *Šibenik kroz stoljeća*, Šibenik, 1974., str. 18; **F. Dujmović**, *Postanak i razvoj Šibenika od 1066. do 1409. godine*, Šibenik – spomen zbornik o 900. obljetnici, Šibenik 1976., str. 87.
- 7
CD, II, str. 357 (1200. godine); CD, VII, str. 282 (1297. godine).
- 8
CD, VII, n. mj.
- 9
Arheološki nalazi pokazuju da je ukopavanje na groblju uz crkvu Sv. Kuzme i Damjana (danas Gospe van Grada), koja je, usprkos činjenici da će se naći izvan perimetra gradskih bedema građenih krajem XIII. ili početkom XIV. stoljeća, neprijeporno jedna od ishodišnih točaka u procesu formiranja grada, započelo najkasnije u XII. stoljeću – usp. **Z. Gunjača**, *O kontinuitetu naseljavanja na području Šibenika i najuže okolice*, Šibenik – spomen zbornik o 900. obljetnici, Šibenik 1976., str. 32, 50.
- 10
Pišući o tome kako je Domald zavladao Klisom, suvremenik tih zbiivanja, splitski arhidakon Toma, ne spominje nikakvu zamjenu, v. **Thomas archidiaconus**, *Historia Salonitana*, ed. **F. Rački**, MSHSM 26, Zagreb 1894., str. 105–106.
- 11
Usp. **F. Dujmović**, n. mj.; **S. Grubišić**, n. mj. Nešto drukčije i po našem sudu razlošniji gledanje na zamjenu koja se spominje u papinskom pismu, iznio je **D. Švob**, *Komes Domald*, Naučna misao 3–4 (1955.), str. 29.
- 12
S. Grubišić, *Šibenik* (n. dj.), str. 18; **F. Dujmović**, *Postanak i razvoj* (n. dj.), str. 87; **J. Čuzela**, *Srednjovjekovna fortifikacijska arhitektura grada Šibenika* <magistarski rad>, Zadar 1995., str. 40–41.
- 13
Usp. **M. Prelog**, *Dubrovački statut i izgradnja grada 1272–1972.*, Peristil 14–15/1971–72 (1972.), str. 83, bilj. 6; **V. Foretić**, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, sv. I., Zagreb 1980., str. 28. Utvrda označena legendom *Rocca del Re Bodino* prikazana je i na veduti Dubrovnika *Prospecto della Città di Ragusa nel Secolo XII.* nastaloj u XVII. ili XVIII. stoljeću (Državni arhiv u Dubrovniku, arhiv obitelji Bassegli-Gozze) objavljenoj kod **J. Lučić**, *Povijest Dubrovnika od VII. stoljeća do 1208.*, Zagreb 1973.
- 14
Usp. **N. Klaić**, *Društvena struktura kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku*, Krčki zbornik 2 (1971), str. 115–116; **L. Margetić**, *Senjski statut iz 1388*, Senjski zbornik 12 (1987.), str. 23–25.
- 15
CD, III, str. 431.
- 16
CD, IV, str. 51.
- 17
CD, IV, str. 208.
- 18
CD, V, str. 105–106.
- 19
I. Lucius-Lučić, *Memorie storiche* (n. dj.), str. 33.
- 20
N. dj., str. 31.
- 21
Teško je, k tome, povjerovati da bi u tom slučaju, kako se navodi u papinskom pismu, prava templara u Šibeniku potvrdio i Bela IV.
- 22
I. Kukuljević Sakcinski, n. dj., str. 26; **P. Kaer**, n. dj., str. 68; **S. Grubišić**, n. dj., str. 18; **F. Dujmović**, n. dj., str. 87; **J. Čuzela**, n. dj.
- 23
V. Miagostovich, *La Città di Sebenico. Guida storico-artistica*, Atti e memorie della Società Dalmata di storia patria VI (1969.), str. 37. (članak je objavljen pedesetak godina poslije autorove smrti); **K. Stošić**, *Povijest Šibenika* (rukopis u Županijskom muzeju), s. t. *Gradski bedemi i kule*.
- 24
Do uspostave postojeće sheme komunikacija na tom mjestu, tj. rastvaranja zida kule dvostrukim otvorom (ispod kule vode dvije ulice: Ulica Jurja Dalmatina i ulica prema dominikanskom samostanu) došlo je najvjerojatnije polovicom XV. stoljeća, nakon gradnje Velike cisterne; postojeći monumentalni pylon koji dijeli dva lučno završena otvora pripada XVI. stoljeću.
- 25
N. dj., str. 36; v. i **K. Stošić**, n. dj., s. t. *Zgrade i palače: Palača Pellegrini*.
- 26
Članak *I templari e gli ospitalieri in Dalmazia. Frammenti storici* objavljen je u listu *La voce dalmatica*, (Zadar), br. 25–28/1860., a potom i postumno u knjizi **Giuseppe Ferrari-Cupilli**, *Scritti storici e letterari*, Zara (Woditzka), 1889., str. 171–196.
- 27
Istoria della insigne reliquia di San Simeone profeta che si venera in Zara scritta da Lorenzo Fondra nel secolo XVII ed ora per la prima volta pubblicata con annotazioni ed aggiunte, ed. G. Ferrari-Cupilli, Zara (Battara) 1855.
- 28
Istoria della insigne reliquia (n. dj.), str. 252–253.

29

P. Kaer, n. mj. To rješenje preuzeli su **S. Grubišić**, n. mj., **F. Dujmović**, n. dj., str. 87; **B. Tadić – J. Marković – K. Horvat-Levaj**, n. mj.

30

V. B. Tadić – J. Marković – K. Horvat-Levaj, n. dj., fotografija na str. 10.

31

Usp. **L. Dobronić**, *Posjedi i sjedišta* (n. dj.), str. 101 (Bela), str. 107 (Hresno), a donekle u osnovnoj dispoziciji, premda u većem mjerilu, i (potpuno neistražen) vranski sklop, n. dj., str. 110. Posrijedi je zasad, s obzirom na stanje istraženosti, manji broj utvrda, poglavito one čiji oblik nije bio uvjetovan reljefnim obilježjima mjesta na kojima su nastale.

32

Usp. reformaciju gradskog statuta br. 262 iz 1446. godine (Volumen Statutorum, Legum et Reformationum Civitatis Sibenici Cum Tabula Rubricarum, Venetiis, Apud Nicolaum Moretum, 1608.; pretisak: Šibenik 1982., f. 160), v. i **D. Zelić**, *Gradski statut kao izvor za povijest urbanog razvoja Šibenika*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 19 (1995.) sl. na str. 39.

33

Crkva Sv. Krševana spominje se u ispravi iz 1200. godine, usp. CD, II, str. 357.

34

Usp. npr. **F. A. Galvani**, *Il re d'armi di Sebenico I–II*, Venezia 1884., passim ili tekst **V. Miagostovich**, *La Città di Sebenico. Guida storico-artistica* (n. dj.), str. 65.

35

Ispravu iz 1445. godine u *Divničevu zborniku*, u kojoj stoji *actum Sibenici in Rivoalto merchatorum* spominje **U. Inchiostri**, *Codici inediti di storia sebenicese*, Archivio storico per la Dalmazia V/29 (1928.), str. 216.

36

Kula kralja Bodina u Dubrovniku, spominjana u ovom tekstu kao analogni primjer zasebne utvrde nadomak utvrđenoga grada, također se nalazila na točki uz koju je vodila glavna komunikacija iz grada prema zaleđu, tj. uz most preko močvarnog zemljišta kojim se od tvrđave na mjestu današnjeg Kneževog dvora stizalo na Prijeko.

37

B. Tadić – J. Marković – K. Horvat-Levaj, n. dj., str. 12.

38

1459. godine (Volumen statutorum, n. dj., R/283, f. 169) određeno je, među inim, da se osnuje povjerenstvo od pet plemića koje će uz pris-

tanak kneza moći određivati smjerove ulica u gradu Šibeniku i dati ih po potrebi i proširiti.

39

Volumen statutorum (n. dj.) R/168 iz 1408., f. 134'; R/283 iz 1459., f. 168–169; **F. Šišić**, *Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga*, Vjesnik Zemaljskog arhiva VI (1904.), str. 42; **F. Gundrum**, *Latinski rukopis svećenika Dalmatinca iz petnaestog stoljeća*, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva n.s. VI (1902.), str. 213.

40

Glavni razlozi tome bili su brojnost drvenih kuća i razni neprikladni sadržaji. Svojim sadržajima i prosječnom kvalitetom izgradnje Gorica, naime, još sredinom XV. stoljeća pokazuje obilježja tipičnog *burgusa* – proizvodno-servisne zone naselja. U citiranoj reformaciji Statuta iz 1459. godine izričito se spominju *fabrice fabrorum* (kovačnice).

41

D. Zavorović, *Prima parte del Trattato sopra le cose di Sebenico di Domenico Zavoreo*, 1597. (ex *Galvani-Gogala*), prijepis F. Dujmovića u Arhivu HAZU, str. 50; **A. G. Fosco**, *Monasteri di monache nella città di Sebenico*, Folium dioecesanum X (1891.), str. 9 i 75–76.

42

Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike*, knj. II (MSHSM 2), str. 419; **V. Klaić**, *Bribirski knezovi* (n. dj.), str. 155.

43

Z. Herkov, *Spisi šibenskog notara Slavogosta*, Starine JAZU 44 (1952.), str. 203, br. 93, str. 262; **A. G. Fosco**, *Monasteri di Monache* (n. dj.) 76; **K. Stošić**, *Benediktinke u Šibeniku*, Croatia sacra IV (1934.), str. 7.

44

Ospital grande di San Salvatore – tako je njegovo ime, zabilježeno u oporuci plemića Tome Tomaševića 1463. godine – donio **V. Miagostovich**, *I nobili e il clero di Sebenico nel 1449. per la fabbrica della cattedrale. Documenti editi e annotati da V. M.*, Sebenico, 1910., str. 25.

45

O milosrdnim djelima i hospitalima koje su flagelantske družbe ustanovile u talijanskim gradovima v. *Enciclopedia Cattolica*, vol. V, s.v. *Flagellanti*, coll. 1439–1441.

46

K. Stošić, n. dj., str. 11.

Summary

Danko Zelić

The *Castrum* of Templar Knights in Šibenik

The circumstances of the advent of Templar knights to Šibenik in the third decade of the 13th century still remain unclear. The only historical source proving their presence in the town is the papal letter from 1255 from which one understands that Templars were driven out from Šibenik by force, i. e. that the people of the town seized their seat (referred to as the *castrum*) and destroyed its *munitionibus* and *fortilitiis*.

Although the historians usually supposed that Templar knights in Šibenik were invested with absolute power, the author stresses the fact that their presence did not imply the withdrawal of the feudal lords who had ruled the place previously and are also being mentioned in the documents of the fourth and the fifth decade. By that time Šibenik was medieval town in the making, not an administrative nor spatial whole. On the contrary to earlier opinions, it could be established with certainty that after their arrival the knights did not move into the old residence of feudal lords – the castle of St. Michael above the town. On the basis of the evidence supplied by the 17th century historian Lorenzo Fondra it is however sure that the church of the Holy Saviour in Šibenik was once in their possession. The church is situated at the corner of a large rectangular insula near the crossing of the two liveliest and economically most important streets of the medieval settlement. The eminent position of the block within the communications' scheme on the one hand and the evidence of Senj (along with Šibenik the only Dalmatian town in which Templars played an important role) have brought to

the conclusion that the knights in Šibenik also acted as the collectors of the royal trade taxes. Along with the neighbouring quarters the block of the Holy Saviour became the part of the town only by the end of the 13th century when the new city walls were built.

Therefore, after the analysis of its architectural traits and its importance for the urban development of the surrounding town-area, the author draws the conclusion that the block of the church of the Holy Saviour in Šibenik was originally a *castrum* of Templar knights, i. e. the building to which pope Alexander referred to in his letter of 1255. Being built out of the city walls it is very probable that it was conceived as a fortified structure. After the expulsion of the Templar knights it was given to a local fraternity of flagellates and in the second part of the 14th century the female religious community was established there. It is precisely the similarity of the purpose – the seat of a community subjected to the Order – that had contributed the most to the preservation of its original traits, i. e. its compact and closed architectural character.

With the growing wish for political independence of the town (which eventually led to the introduction of the communal system) the presence of the Templars in Šibenik became more and more unacceptable for its inhabitants. Finally, before the year of 1255 the people of Šibenik took control over the Templars' seat and expelled them from the town. Despite their protestations, the Templar knights never managed to come back and establish their previous positions.